

בין שמואל ומלכים לדברי הימים

שמחה רז

- א. הקדמה
- ב. חטיבה ראשונה – רשימות היוחסין (א, א-ט)
- ג. חטיבה שנייה – מלכות דוד (א, י-כט)
- ד. חטיבה שלישית – מלכות שלמה (ב, א-ט)
- ה. חטיבה רביעית – מלכי יהודה (ב, י-לו)
- ו. קושיות
- ז. סיכום

א. הקדמה

ספר דברי הימים נתפס בעיני רבים כספר שבסך הכל חוזר על דברי הנביאים ועל הספרים שמואל ומלכים, ולכן נזנח על ידי רבים מלומדי התנ"ך – שגם אם לומדים אותו, הדבר נעשה רק בהקשר לשמואל ומלכים ולא בפני עצמו. הסתכלות זאת על ספר דברי הימים היא הסתכלות שבטעות יסודה. חז"ל, שחתמו את התנ"ך והחליטו אלו ספרים ייכנסו ואלו יישארו בחוץ, לא היו מכניסים ספר לתנ"ך שאינו מחדש לנו שום דבר. הבנה זאת מחייבת אותנו להסתכלות מחודשת על ספר דברי הימים, הסתכלות שבוחנת אותו כיחידה אחת שלמה ורק אחר כך משווה אותו לשמואל ולמלכים.

במאמר זה ברצוננו להציע מגמות שונות לכל אחד מהספרים, מגמות שעולות מהעיון בספרים האלו ונותנת משמעות שונה לכל אחד מהספרים האלו. מגמות אלו מושפעות מתקופת כתיבת הספר והבעיות שהיו סביב הכותב והדברים שהעסיקו אותו. את תחילת ספר שמואל כתב, לפי חז"ל (בבא בתרא יד, ב-טו, א), שמואל עצמו ולאחר מותו השלימו את הספר גד ונתן, את ספר מלכים כתב ירמיה הנביא ואת דברי הימים כתב לפי המסורת עזרא הסופר. בואו נזכר בתקופתו וברקע של כל אחד מהם – שמואל היה מנהיג ישראל ונביא עצום אשר התחיל בתקופת סוף השופטים לכהן כמנהיג ישראל. לאחר שהעם מבקש ממנו למנות להם מלך, שמואל אינו אוהב את הרעיון, אך לאחר דברי הקב"ה הוא עושה כדברי העם וממנה את שאול למלך על ישראל. שמואל מלווה באופן אישי את שאול ואחריו את דוד, ובכך מקים את מלכות ישראל. לאור זה, הדבר שמעסיק אותו, ולדעתי הוא מגמת הספר, הוא הצגת התהליך של הקמת מלכות ישראל.

ירמיה מנבא בתקופת סוף בית ראשון וחורבנו ומכונה 'נביא החורבן', ואכן רוב נבואותו נאמרה על החורבן. לאור זאת, מגמת ספר מלכים, לפי דעתי, הפוכה לספר שמואל. ספר

בין שמואל ומלכים לדברי הימים

מלכים אמנם מתאר את המלוכה, אך הוא מגלגל את השתלשלות האירועים שבסוף הביאו לחורבן, זרעי החורבן שחלקם נזרעו כבר בימי שלמה¹.

עזרא חי ופעל בתקופת שיבת ציון. מיעוט העם שעלה לארץ התמודד עם בעיות רבות שאיתן, לדעתי, עזרא התמודד בכתיבת דברי הימים - חידוש עבודת המקדש (עזרא ג-ז, חגי א וכו'), צרות מהאויבים מסביב, עוני, חטאים גדולים של העם ביניהם נישואי תערובות² וחילול שבת ועוד³. במהלך המאמר נראה כיצד הספר מתמקד בשני הנושאים העיקריים – המלוכה והמקדש, וכיצד הוא משלב שתי מגמות שמתחברות: מגמה ראשונה היא האדרת מלכות דוד ושלמה לרמה של מיתוס שייתן תכלית ותקווה לעם⁴, ומהצד השני, כדי שהעם ירגיש שהוא מחובר ויכול להגיע למקומות האלה בחלק הרביעי של הספר, עזרא מציג את הרעיון שהכול תלוי באדם ואפשרי אם רק ירצה.

לאור הרקעים האלה, נסקור במאמר זה את ספר דברי הימים ואפתח במהלכו את מגמת עזרא בכתיבת ספרו לאור ההוספות, ההורדות והשינויים לעומת שמואל ומלכים.

ב. חטיבה ראשונה – רשימות היוחסין (א, א-ט)

ספר דברי הימים נפתח בתשעה פרקים של רשימות שמות שמתחילות באדם הראשון, ומגיעות עד ימי עזרא. הן שזורות סיפורים קצרים שלרוב תפקידם אינו ברור. השבט שמקבל הכי הרבה 'במה' הוא שבט יהודה ש'זוכה' למאה ושניים פסוקים, אחריו שבט לוי הזוכה לשמונים ואחד פסוקים ובנימין עם ארבעים⁵. שאר השבטים מתחלקים בקצת פחות מתשעים פסוקים.

למה ישנו חוסר התאמה כל כך מובהק בין השבטים? התשובה טמונה בשתיים מהמשימות המרכזיות שנמצאות לעיני עזרא – הקמת המקדש וחידוש האחיזה היהודית בארץ ישראל. המצב של עם ישראל בזמן הזה רע מאוד – רק חלק קטן מהעם עלו לארץ (40,360 איש)⁶, המקדש עדיין חדש, חומות ירושלים הרוסות והאויבים מסביב אינם מפסיקים להתנכל לעם ששב לארצו. נחמיה, שפועל ביחד עם עזרא, הוא איש המעשה. הוא מגיע מארמון המלך עם אישורים מעשיים, ומתחיל בשיקום הגשמי של ירושלים וההתיישבות היהודית כולה. עזרא לעומתו הוא איש הרוח. הוא אמנם

¹ עבודה זרה של הנשים הנוכריות – מלכים ב, יא.

² עזרא ט-י, מלאכי ב, נחמיה י.

³ חשוב להדגיש – ההבדלים הקיימים אינם אומרים חלילה ששמואל, ירמיה או עזרא המציאו סיפורים. לעיניהם היו כל הנתונים, ולאור מגמת ספרם הם החליטו אילו סיפורים להכניס ואילו להוציא, ובוזה אגע במהלך המאמר.

⁴ על המגמה הזאת כבר עמדו מספר מפרשים כגון המיוחס לרש"י והאברבנאל בפתיחתו לספר שמואל.

⁵ או ארבעים ושבעה. הדבר תלוי במחלוקת האם בנימין הראשון שמוזכר הוא בנימין בן יעקב.

⁶ עזרא ב, נחמיה ז.

פועל גם בשטח, אך עיקר פועלו נמצא בתחום הרוח.⁷ כדי לרומם את הרוח, נזקק עזרא לכתובת ספר דברי הימים על מנת להתמודד עם הבעיות שמטרידות את היהודי הממוצע בתקופתו.

כיצד הוא מתמודד עם הבעיות האלה? נענה על כך בסקירה לאורך הספר, אבל מה שכבר רואים כאן, שהוא הכנה להמשך, הוא המרכזיות של המלוכה והמקדש בספר דברי הימים. כפי שנראה בהמשך, עזרא מתעלם כמעט לחלוטין מממלכת ישראל ועוסק רק במלכי יהודה ופועלם, וכך גם כאן – עזרא מתמקד בעיקר בשבט יהודה ולוי. שבט יהודה, שהוא שבט המלוכה, תופס כשליש מהפסוקים ברשימות ואחריו שבט לוי שהוא שבט המקדש. הסיבה לכך שגם שבט בנימין תופס מקום משמעותי היא מפני שממנו יצא שאול מלך ישראל הראשון, שהוא הבסיס למלוכות דוד שהיא עיקר הספר. בנוסף, שבטים אלו הם השבטים המרכזיים בעלייה לארץ בימי שיבת ציון.

למה בכל זאת נכתבו גם שאר השבטים? עוד בעיה שעזרא התמודד איתה הייתה בעיות היוחסין. רשימות אבדו ואיתם 'כשרותם' של האנשים, ועל ידי רשימות היוחסין שהיו בידיו, עזרא סידר את העם לשבטיהם ומשפחותיהם. דבר זה הכרחי הן כדי לנקות את העם מספיחים שאינם רצויים (מי שלא מתקשר לרשימות אינו חלק מהעם), והן לחלוקת הקרקעות כדי שאנשים יחזרו להתיישב בקרקעות אבותיהם.⁸ דבר נוסף ומרכזי הוא הכשרת הלווים⁹ והכהנים שנוקקו לרשימות היוחסין כדי לעבוד במקדש.

דבר נוסף הוא הסתכלות היסטורית שקושרת את העולים הנוכחיים לשרשרת היסטורית ארוכה שמתחילה עוד בימי אדם הראשון ומגיעה עד ימיהם, הסתכלות היסטורית רציפה שלא הייתה קיימת אז בשום עם בעולם והייתה ייחודית לעם ישראל¹⁰. ההסתכלות הזאת נותנת תקווה ואמונה ובעיקר תכלית לעם במצבו הנוכחי החלש.

אחרי רשימות השושלות שמתחילות באדם ומתגלגלות עד לימיו של עזרא, חלק הרשימות מסתיים ברשימת ייחוסין שמופיעה בשינויים מסוימים גם בעזרא¹¹, ומחברת את שושלת הדורות לעם היושב בציון.

⁷ לדוגמה, רואים בתגובה לנשים הנוכריות כיצד עזרא כורע ומתפלל (עזרא ט), ואילו נחמיה פועל בתקיפות נגדן (נחמיה יג). בנוסף עזרא, לפי המסורת, הוא 'אבי' התורה שבעל פה.

⁸ הצורך בכך לגבי שאר השבטים נובע מההנחה שלא כל העולים היו מיהודה, בנימין ולוי, אלא היו גם מעט עולים משאר שבטי ישראל.

⁹ עוד סיבה למרכזיות שבט לוי ברשימות.

¹⁰ כך ציין הרב צבי הבר (בשיעורו באתר הישיבה, לימוד יומי בתנ"ך, דברי הימים (1) – מפתח להבנת רשימות הייחוס).

¹¹ עזרא ב.

ג. חטיבה שנייה – מלכות דוד (א, י-כט)

אחרי השושלות מובא בקצרה בפרק י סיפור מותו של שאול, והפרק מסתיים בשני פסוקים שלא נכתבו בשמואל: "וימת שאול במעלו אשר מעל בה' על דבר ה' אשר לא שמר וגם לשאול באוב לדרוש. ולא דרש בה', וימיתו ה' ויסב את המלוכה לדוד בן ישי". קינת דוד ומלכותו בחברון ביחד עם המאבקים מול בית שאול מושמטים, ואנחנו ניגשים ישר לעם שבאים להמליך את דוד (יא, א-ג), ודברי הימים שוב מזכיר לנו (פסוק ג) שההמלכה היא "כדבר ה' ביד שמואל".

מכאן אנחנו מגיעים לסיפור כיבוש ירושלים (דברי הימים יא, שמואל ב, ה), סיפור הפיסחים והעיוורים שיכול להיתפס לרעת דוד מושמט, ובמקומו נמצאת הבטחה לתפקיד בכיר למי שיכה ביבوسی. כאן (יא, יא-מז) מובאת רשימת גיבורי דוד עם שינויים קלים משמואל, אך מיקומה שונה¹²: בשמואל הרשימה מובאת בסוף הספר (שמואל ב, כג) לאחר רוב מלכות דוד. לעומת זאת, בדברי הימים הרשימה מובאת מיד לאחר ההמלכה, ולכן גם מובאת עוד רשימה שלא מובאת בשמואל – מי שהצטרף אליו בצקלג ומי שבא להמליך אותו, והמלחמה בפלישתים והעלאת הארון נדחות לאחר מכן. כל סיפורי חטא בת שבע ונגזרותיו אינם מופיעים כלל בדברי הימים, וגם הוויכוח עם מיכל¹³ וסיפור מפיבושת אינם מופיעים. דברי הימים מוסיף לנו את שירת דוד בזמן העלאת הארון (טז, ח-לו) והרחבות רבות על מלחמותיו.

במהלך תיאור המלחמות מופיע תיאור שלכאורה סותר את הרעיון של האדרת בית דוד – העינויים לעמון (כ, ג). אך, במבט שני נראה שהוא מסתדר עם מגמתו של עזרא בספר. לאחר המלחמות מופיע החטא היחיד של דוד בספרנו – חטא המפקד (פרקים כא-כב), ועצם הזכרתו סותרת לכאורה את המגמה המוצגת בספר. בשתי הנקודות האלה ניגע בהמשך לאחר סיום הסקירה הכללית.

אחרי המפקד ישנן רשימות ארוכות המתפרשות על חמישה פרקים (כג-כז), ועוסקות בענייני המקדש והמלוכה. החטיבה מסתיימת ביחידה שאינה מופיעה בשמואל ומלכים, ועוסקת בהוראת דוד על בניית המקדש ובברכתו לעם. גם כשדוד מדבר עם שלמה באופן אישי, הצוואה המפורטת עם 'רשימת החיסול' (מלכים א, ב, ה-ט) מושמטת ונשארת רק הקריאה הכללית לקיום מצוות, שגם ממנה מושמטת האזהרה לאיבוד הממלכה במקרה

¹² הדבר מסביר גם חלק מההבדלים בין הרשימות על ידי העובדה שמדובר ברשימות מתקופות שונות.
¹³ הבזו של מיכל כן מוזכר ואכן קשה למגמה המוצגת, אבל אולי אפשר להציע שאחרי התיאור המפורט והמפואר של העלאת הארון, ציון הבזו של מיכל מציג דווקא אותה באור שלילי, ולא את דוד. הדיון בין מיכל לדוד מעלה את התנהגותו של דוד כנושא לדיון, ומציג את עמדתה של מיכל בתור עמדה ממשית (גם אם דחוייה). ההשמטה של דיון זה מאפשרת את הצגתה של מיכל באור שלילי בלבד, לעומת דוד המוצג באור חיובי.

של אי קיום מצוות וכן העברת תבניות המקדש. בסוף החטיבה יש סיכום של תקופת דוד עם הוספה "ודברי דויד המלך [...] עם כל מלכותו וגבורתו והעתים אשר עברו עליו" (דברי הימים א כט, ל)¹⁴.

ראינו בחטיבה זאת כמו בחטיבה הקודמת לה מגמה ברורה – חטאיו וצרותיו של דוד מושמטים כמעט לחלוטין, ודמותו של דוד הופכת לדמות כמעט מיתית. מלחמותיו וגיבוריו של דוד מורחבים ומוסיפים לדמותו ולביסוס המלכות בעיני יושבי ציון שבתקופת עזרא. עוד נושא שמורחב בצורה משמעותית הוא נושא המקדש – גם הוא כזכור נושא חשוב שעזרא נאלץ להתמודד איתו. עזרא קושר את השלטון והמקדש שאותם הוא מנסה לשקם, לשורשים עמוקים – למלכות דוד ושלמה ולמקדש הראשון כמו שנראה בחטיבה הבאה.

ד. חטיבה שלישית – מלכות שלמה (ב, א-ט)

זו היא החטיבה הקצרה ביותר מבחינת הפסוקים וההבדלים. בחטיבה הזאת התוספת היחידה היא המשפט "ולא בחרתי באיש להיות נגיד על עמי ישראל" (דברי הימים ב ו, ה) שמשמעו שדוד הוא הראשון שכן נבחר להנהיג את העם ברצון מלא של הקב"ה (לעומת שאול שנבחר לאחר לחץ העם, ומלכותו נפסקה לאחר דור אחד). הפסוק מוסיף להאדיר את בית דוד בהמשך למגמה שראינו קודם.

עיקר חשיבות ההבדלים היא במה שלא מופיע בחטיבה זאת וכן מופיע במלכים – מרד אדניה והסיפור עם אבישג (מלאכים א, א). בספר מלכים מתואר 'מרד' אדניה בנו הרביעי של דוד (לאחר אמנון ואבשלום המתים וכלאב / דניאל שאיננו יודעים מה עלה בגורלו): אדניה ממליך את עצמו למלך לקראת מותו של דוד, ואחריו הולכים כמה מתומכיו הגדולים של דוד לאורך השנים. לאחר כשלון המרד אדניה מכפיף את עצמו לשלמה, אך במהלך מתוחכם מבקש לעצמו את אבישג 'פילגשו' של דוד. שלמה, שרואה בכך ניסיון חוזר של אדניה לתייג את עצמו כמלך הראוי, מוציא אותו להורג. המרד הזה קורא תיגר על זכותו של שלמה למלוך ומציג עוד שפיכות דמים בבית דוד, ולאור זאת ולאור מגמת הצגת בית דוד בדברי הימים – הסיפור מושמט.

הריגת יואב ושמעי – סגירת החשבונות של שלמה על פי צוואת דוד מול יואב (שרצח את אבנר ועמשא, אך בגלל נאמנותו הגדולה לדוד, נמנע דוד מלפגוע בו במהלך חייו) ושמעי (שקילל את דוד, אך משום רצונו הגדול של דוד לשמור על שלום עם כל העם כשהוא חוזר למלוכה נתן לו חנינה. החנינה הוגבלה על ידי שלמה בתנאים מסוימים ששמעי הפר, ולכן

¹⁴ אולי כאן מדובר על כל הסיפורים בדברי הימים השמיט ונוגעים לצרות שעברו על דוד.

בין שמואל ומלכים לדברי הימים

נהרג בידי שלמה). חשבונות אלה חשובים לביסוס מלכותו של שלמה, אך אינם חשובים למגמתו החינוכית של עזרא בדברי הימים, ולכן הושמטו.

סיפור שלישי שהושמט הוא סיפור משפט שלמה. השמטת הסיפור במבט ראשון אינה מסתדרת עם מגמת דברי הימים לפי הסברנו. משפט שלמה מתאר שתי נשים שבאות לשלמה למשפט כדי שיקבע למי הילד שרבו עליו שייך. שלמה מציע 'לגזור' את הילד, והאימא האמיתית זועקת נגד, בעוד השנייה מסכימה ובכך מתגלה האמת.

הסיפור מציג את חוכמתו הגדולה של שלמה להכריע במשפט שנראה כחסר סיכוי להכרעה. לרב צבי הבר ישנו הסבר שונה מהמוצג במאמר זה. נציג את ההסבר שלו ונשלב אותו בהסברנו.

בשיעוריו על דברי הימים מציע הרב צבי הבר הסבר קצת שונה מהמוצג במאמר זה – הוא מביא את הסברנו על ניסיון האדרת בית דוד והשמטת החלקים הרעים, ודוחה אותו בעזרת סיפור זה ועוד מספר נקודות, וביניהן שני הסיפורים הבעייתיים שהוזכרו במלכות דוד ונתייחס אליהם בהמשך.

הרב מציע שהקו המאחד את הסיפורים המושמטים הוא הסיפורים האישים של דוד ושלמה, ואילו הסיפורים המוצגים הם הסיפורים שמתייחסים למלכותם ובכך יוצרים את המיתוס לו העם זקוק. אך תיאוריה זו אינה מסבירה את השינויים בחטיבה האחרונה, ואכן הרב אומר שלדעתו שינויים אלה אינם חשובים.

גישתי מעט שונה וחורזת בתוכה את שתי הנקודות – אכן, עזרא בכתיבת דברי הימים מנסה לייצר מיתוס, ולהפוך את בית דוד למיתוס שינחה את העם. אך, כמו שנראה, בסיפורי מלחמות דוד במואב ועמון התעללות דוד במואב נמחקת לחלוטין בצורה זועקת, ואם הדבר החורז הוא השמטת הסיפורים האישים, למה סיפור זה מושמט? האם עניין העיוורים והפיסחים שהוא חלק מכיבוש ירושלים הוא סיפור אישי? בנוסף, לאורך הספר רואים בצורה בולטת כיצד עזרא משמיט את מרבית הפסוקים שמתארים מה יקרה לבית דוד אם לא ישמרו את התורה¹⁵. לכן, לדעתי, עזרא אכן משמיט סיפורים אישים יותר של דוד ושלמה כדי להגביר את דמותם המיתית, אך בנוסף הוא משמיט את רוב הסיפורים שמציגים אותם בצורה שלילית. סיפור משפט הוא אומנם סיפור שמתאר את חוכמתו של שלמה במשפט העם, אך הוא סיפור יותר אישי מול שתי נשים מסוימות ולכן גם לא יתרום לדמותו הגדולה של שלמה. לכן, עזרא אינו רואה סיבה להתעכב עליו.

¹⁵ לדוגמה, "ואם תלך בדרכי" מתוך נבואת הקב"ה לשלמה בתחילת מלכותו.

דבר רביעי שמושטט הוא נישואי שלמה לבת פרעה ולכל הנשים הנוכריות וחתאיו בסוף ימיו ביחד עם נבואת פילוג הממלכה. עזרא, שבנוסף לבניית דמותו המיתית של שלמה נלחם בסוגיית נישואי התערובת, אינו יכול להציגם כחלק מדמותו של שלמה, ולכן ביחד עם חטאיו שנבעו מאותן נשים, מושטט תיאור הנישואים ובניית הארמון לבת פרעה.

ה. חטיבה רביעית – מלכי יהודה (ב, י-לו)

הדבר הבולט כמובן בחלק הרביעי הוא כמובן השמטה כמעט מוחלטת של ממלכת ישראל, ומוזכרת רק פעמים בודדות וכולן בהקשר של ממלכת יהודה. דבר זה נובע ממה שכבר הזכרנו והוא המטרות הברורות של הספר: עזרא, שאיתו הגולים השבים ולפחות רובם ככל הידוע לנו מממלכת יהודה, רוצה לחבר את העם למלכות דוד ולא למלכות ישראל שהייתה מלאה במלכים רשעים שגם לא הומלכו בידי הקב"ה.

פילוג הממלכה זהה כמעט לחלוטין לספר מלכים. התוספת הראשונה היא תיאור נרחב של הבניות הנרחבות של רחבעם, תיאור זה בא כמובן כדי לרומם שוב את בית דוד הבונים את הארץ. תוספת נוספת שבאה מיד אחריה היא הגירת הלויים ויראי הקב"ה (דברי הימים ב יא, יג-יז) – מסופר כיצד הלויים ממלכת ישראל היגרו לממלכת יהודה מכיוון שירבעם נטש את התורה, וכן מצוין שבשנים הראשונות רחבעם וממלכת יהודה הלכו בדרך התורה. תיאור חשוב זה מציב לנו את ממלכת יהודה ההולכת בדרכי הקב"ה מול ממלכת ישראל החוטאת, גם אם כמו שנראה בפסוקים הבאים החטאים יגיעו גם לממלכת יהודה, עדיין ברובה היא הלכה בדרכי הקב"ה. תוספת שלישית לרחבעם היא ציון בניו והמלכתו של אביה בנו מתוכם. לדעתי, תוספת זו באה להדגיש שלעומת ממלכת ישראל מלאת המרידות, ממלכת יהודה ממשיכה גם אחרי הפילוג לעבור מאב לבנו.

תוספת רביעית ואחרונה לרחבעם היא נבואת שמעיה על עליית שישק מכיוון שיהודה חטאו, והיא מוסיפה עוד עיקרון שעוד לא בא לידי ביטוי בספר ויבוא באופן מובהק יותר בהמשך. כשהעם ילמד את דברי הימים וישמע על דמותם המיתית של דוד ושלמה, הוא יגיד לעצמו – "יפה מאוד, אבל מה זה קשור אלי? אני שקוע בצרות שלי ובחטאים שלי ואיני יכול להגיע למדרגתם". עזרא עונה לטענה זו על ידי העיקרון הזה – הכול תלוי בך: אם תלך בדרכי הקב"ה, תפרח ותצליח, ואם, חס ושלום, תחטא, תקבל את עונשך. את העיקרון הזה נראה בצורה ברורה יותר במלכים אסא, עוזיה, יואש ומנשה.

בין שמואל ומלכים לדברי הימים

בנו של רחבעם, אביה, הוא אחד המלכים הבעייתיים בהשוואה בין שני הספרים. בעוד בספר מלכים דמותו מתוארת בשמונה פסוקים בלבד¹⁶, בדברי הימים מוקדשים לו עשרים ושלושה פסוקים שבהם מתואר נאוומו המלא באמונה לישראל וניצחנו במלחמה מול ירבעם, כשהכתוב מדגיש שיהודה ניצחו "כי נשענו על ה' - להי אבותיהם" (יג, יח). איך מסבירים את הפער בין דמותו החוטאת במלכים לדמות הצדיקה לכאורה בדברי הימים?

אני רוצה להציע הצעה שמתחברת עם הקו שהוצג עד כאן – מגמת ספר מלכים לענ"ד היא להראות כיצד התגלגלו העניינים עד לחורבן, האם מלך מסוים היטה את ה'ספינה' שנקראת ממלכת יהודה או ישראל לכיוון החורבן או הרחיק ממנו. מהבחינה הזאת, אכן אביה חטא והמשיך את חטאות אביו, ולכן בספר מלכים לא הובא נאוומו שלא קשור למגמת הספר. לעומת זאת, אם נסתכל בדברי הימים לעומקו, נוכל לשים לב שלעומת מלכים אחרים עזרא נמנע מלהגדיר את אביה והוא אינו מגדירו כרשע או כצדיק, בנוסף מודגש שיהודה ניצחו "כי נשענו על ה'", כלומר הניצחון הגיע בזכות העם ולא בזכות המלך. נקודות אלו מלמדות שעזרא אינו 'חולק' על ספר מלכים, אלא רק מראה זווית אחרת. אם כן, למה הוא הביא את נאום אביה וסיבך אותנו עם ההגדרה שלו? התשובה לדעתי ברורה – הנאום של אביה מתאר את סמכות ממלכת יהודה ואת הקשר שלה לקב"ה, מה שמתחבר עם הקו של עזרא בדברי הימים.

יש עוד הבדלים רבים בחטיבה זאת, אך נתמקד בשלוש נקודות מרכזיות –

א. חטאי המלכים – אצל ארבעה מלכים צדיקים שצדקתם מתוארת הן במעשיהם והן בתיאורים נוספים ישנם חטאים כבדים – אסא נשען על מלך ארם וננזף על ידי הנביא, ובתגובה אסא מכניס את הנביא למאסר, ולאחר מכן בעת מחלתו גם אינו דורש בקב"ה (שם טו). יואש עובד עבודה זרה והורג את הנביא זכריה, שהוא גם בנו של יהוידע שגידל אותו (שם כד, יח-כב). אמציה עובד עבודה זרה ומזלזל בנביא (שם כה, יד-טז). עוזיה מקטיר קטורת במקדש אחרי שמתואר ש"גבה ליבו עד להשחית" (שם כו, טז-כ) וגם אצל חזקיה מתואר שגבה ליבו (שם לב, כד-כו).

סיפורים אלו מעלים שתי שאלות כבדות – א. איך מוגדרים כל אלה כמלכים צדיקים עם חטאים כאלו? ב. למה עזרא, שמגמתו היא להאדיר את מלכות בית דוד, מתאר חטאים כל כך כבדים של מלכי יהודה שלכאורה אינם נצרכים?

¹⁶ כשמתוכם שניים הם פסוקי הפתיחה הקבועים של המלכים, שניים הם תיאור של דוד בהשוואה אליו ושניים הם דברי פסוקי הסיום הקבועים, מה שמשאיר אותנו עם שני פסוקים שמתארים אותו: באחד מתארים אותו כחוטא שלבבו אינו שלם עם הקב"ה, ובאחד מתוארת מלחמתו עם ירבעם.

התשובה לשתי השאלות האלה קשורה שוב למגמת הספרים – המלכים האלה היו במגמת חייהם צדיקים ועבדו את הקב"ה, ובמבט כללי הם אכן היטו את הספינה למקום טוב גם אם חטאו בסוף ימיהם, ולכן בספר מלכים חטאיהם אינם חשובים. בדברי הימים, כמו שהזכרנו בהקדמה, יש לעזרא מגמה נוספת מעבר להאדרת בית דוד שנותנת תקווה לעם, והיא ההדגשה שהכול תלוי במעשי האדם. לכן, אצל שלושת המלכים בספר מלכים מוזכרים העונשים שקיבלו (אסא חלה ברגליו, יואש חוסל בידי משרתיו, אמציה הובס בקרב מול יואש, עוזיה הצטרע וחזקיה חלה) ללא פירוט החטאים, מה שיכול להביא את העם להגיד שאין משמעות למעשיהם שהרי מלכים צדיקים אלו נענשו בלא חטא. לכן עזרא מדגיש שסבלם לא היה לשווא, והוא בא כתגובה לחטאיהם.

ג. הפצת התורה של יהושפט (שם יט) – תיאור הפצת התורה של יהושפט הוא הבסיס למהפכתו של עזרא שהביאה את התורה לכל שדרות העם¹⁷. כמו עזרא, יהושפט לפניו שולח נציגים שילמדו את העם תורה, ובכך עזרא קושר את מהפכתו במלכות דוד ונותן לה חיזוק גדול.

ד. חזרתו בתשובה של מנשה – מנשה המלך הרשע מכולם זכה למלוך יותר מכולם, כמעט שישים שנה שלט בממלכת יהודה. סיפור חזרתו בתשובה משלים את סעיף א ומשדר לעם שאפילו הרשע מכולם יכול לחזור בתשובה ולשנות את דרכו, מה שנותן תקווה לעם ששקוע בחטאיו בתקופת עזרא. אם כן, למה צד זה אינו מוצג במלכים? שוב, משום שבמבט כללי מנשה הסיט את ממלכת יהודה לכיוון החורבן בצורה שלא הצליחו לקום ממנה, הוא הרשיע יותר מכול וגם חזרתו בתשובה לא הצליחה לתקן את גזרת החורבן. בנוסף, בדברי הימים חלקו הגדול של מנשה בגזרת החורבן הושמט, למה? כי עיקר עיסוקו של ספר דברי הימים אינו בדרך לחורבן, אלא בנקודות אחרות. החורבן תופס מקום משני יחסית, בסוף הספר (פרק לו).

ו. קושיות

כמו שהזכרתי בקצרה, בחטיבה השנייה על מלכות דוד ישנם שני סיפורים שלכאורה סותרים את המגמה המוצגת במאמר. בפרק זה נראה כיצד לא רק שאינם סותרים, אלא שהם משתלבים במגמתו של עזרא.

הסיפור הראשון הוא סיפור העינויים לעמון (דברי הימים א יט). לאחר המלחמה בבני עמון מתואר כיצד דוד מעביר את עמון "במגרה ובחריצי הברזל", ולדעת פרשנים מסוימים

¹⁷ מה שרואים בנחמיה ח והורחב על ידי חז"ל.

מדובר במכשירי עינויים¹⁸, ולדעת חלק מחוקרי זמננו¹⁹ מדובר במכשירי עבודת פרך, ובכל מקרה מדובר על התעללות בעם העמוני שנראית במבט ראשון מיותרת ומטילה צל על דמותו של דוד.

את התשובה לדעתי אפשר להבין על ידי ההבחנה במה שהושמט בדברי הימים, והוא ההתעללות במואב. יש לשים לב לתופעה מעניינת: כשעזרא משמיט קטעים הוא מעתיק את שאר הפרק מילה במילה, מה שגורם להשמטה לזעוק. לעומת זאת דווקא כשהוא אינו משמיט כלום הוא מנסח את הפרק בלשונו. בפרקי הכיבושים בשמואל (ב, ח, ב) מופיע פסוק: "ויך את מואב וימדרם בחבל השכב אותם ארצה וימדד שני חבלים להמית ומלא החבל להחיות ותהי מואב לדוד לעבדים נשאי מנחה". בדברי הימים (א, יח, ב) הפסוק מופיע כך: "ויך את מואב ויהיו מואב עבדים לדוד נשאי מנחה". כלומר, עזרא בחר להשמיט את הסיפור הציורי של עינוי מואב ולהשאיר את עמו, מה ההבדל ביניהם? הסיפור של עינוי מואב מופיע ללא הסבר ונראה כעינוי חסר פשר, הראשונים מתחבטים מה היו הסיבות לכך ולא כאן המקום לדון בזה²⁰. לעומתו, הסיפור על עמון מופיע לאחר רקע נרחב של השפלה לאומית ומלחמה, העינוי של עמון אינו מגיע בחלל ריק, אלא בא להחזיר את הכבוד הלאומי שהושפל בידי נחש מלך עמון. העם בתקופת עזרא שכפוף לשלטון הזר, מעבר להתמודדות עם הבעיות שהעלנו עד כה, נתון בהרגשת שפל לאומי. הבאת סיפור זה מחזקת את השאיפה למלכות בית דוד שתחזיר גם את הכבוד הלאומי.

הסיפור השני הוא סיפור המפקד – דוד חוטא וסופר את ישראל ומביא למגפה קשה בעם כעונש על הספירה. זהו החטא היחיד של דוד שמובא בדברי הימים והוא מעלה את השאלה למה הוא מובא? התשובה נמצאת בתיקון החטא ועצירת המגיפה: המגיפה נעצרת על ידי כך שדוד קונה את גורן ארונה הוא הר הבית, ומקים שם מזבח. קניית ההר והקמת המזבח היא למעשה התשתית להקמת המקדש, שהוא, כמו שכתבנו, אחת ההתמודדויות המרכזיות של עזרא.

עזרא 'נאלץ' להביא את חטאו של דוד בשביל הקרקע להקמת המקדש, אבל בעיון משני נגלה דבר מופלא. עזרא אמנם מביא את החטא, אך מצמצם באופן ניכר את האחריות של הנוגעים בדבר. הפרק של המפקד בשמואל (ב, פרק כד) נפתח במשפט "ויסוף אף ה' לחרות בישראל ויסת את דוד [...]". כבר נשתברו קולמוסים רבים על מה חרה אפו של הקב"ה²¹ ולא כאן המקום לדון בזה, בכל מקרה ברור שיש פה חטא כלשהו שמעיב על דוד והעם.

¹⁸ לפי יונתן בן עוזיאל, רד"ק ורלב"ג.

¹⁹ ש' אמברסקי עולם התנ"ך, הרמן וואלהמן וגבי ברקאי בית מקרא.

²⁰ לדוגמה, רש"י אומר שעינוי זה הוא נקמה על מות אביו ואימו.

²¹ רש"י מודה שאינו יודע על מה.

בדברי הימים חרון האף נעלם ואפילו המסית משתנה: "ויעמד שטן [...] ויסת את דויד למנות את ישראל" (א, כא, א). בטבלה זו נראה עוד הבדלים:

שמואל	דברי הימים	הערות
"ויאמר יואב [...] ואדני המלך למה חפץ בדבר הזה"	"למה יהיה לאשמה לישראל"	דבריו של יואב מוחרפים והוא מתנער מהמשימה לגמרי ²²
"ויתן יואב את מספר [...]"	"ולוי ובנימן לא פקד בתוכם כי נתעב דבר המלך את יואב"	עזרא שוב מדגיש שיואב עושה המשימה 'כמי שכפאו שד' ומנסה להמעיט בה
נתן בא אל דוד לפני המגיפה	המגפה מתחילה עוד לפני ביאת נתן	הסיבה אינה ברורה, אך ניתן לשער שיש כאן עוד ניתוק בין דוד ובין החטא והעונש
	תיאור נפילתו על פניו כשרואה את המלאך על ירושלים	הדגשת החזרה בתשובה השלמה של דוד
	ציון העובדה שהמשכן בגבעון	העובדה מכשירה את הקרקע למעבר הקדושה מגבעון להר הבית והקמת המקדש

ראינו כיצד המגמה של הספר מתבררת גם דרך הדברים שלכאורה סותרים את המגמה, וכיצד גם דרך ההוספות וההשמטות הקטנות אפשר ללמוד על מגמתו של עזרא. גם כשהוא הוכרח להביא את החטא, הוא צמצם את חטאם של העם, דוד ויואב, הדגיש את בחירת המקום על ידי הקב"ה והגדיל את תשובת דוד.

²² יואב הוא זה שהסיפור צריך לטהר את שמו במיוחד, כיוון שדוד נוקה בפסוק הראשון בכך שהוסת על ידי השטן.

ז. סיכום

במאמר זה הראינו מהי מטרת ספר דברי הימים ומדוע הוא הובא בתנ"ך. ראינו את המגמה דרך ההבדלים המרכזיים מהספרים שמואל ומלכים. הראינו דרך ארבע חטיבות הספר, הרשימות, מלכות דוד, מלכות שלמה ושאר מלכי יהודה, כיצד עזרא מתמודד עם שלל הבעיות והמשימות שהיו לפתחו – מצב רוחני ירוד, מצב לאומי ירוד, תחילת עבודת המקדש, חוסר האמון של העם ביכולתם לשנות את גורלם ועוד. בחטיבה הראשונה ראינו כיצד שבטי יהודה (מלוכה) ולוי (מקדש) 'זוכים' לכמות נכבדת של פסוקים ביחס לשבטים האחרים. בחטיבה השנייה והשלישית ראינו כיצד על ידי השמטת הסיפורים השליליים נבנית דמותם המיתית של דוד ושלמה בשביל שיהיה לעם דבר גדול לשאוף אליו. בחטיבה הרביעית והאחרונה ראינו איך מנגיש עזרא את המיתוס, על ידי הסברת סבלם של מלכים צדיקים בעזרת הבאת חטאיהם והוספת תשובתו של מנשה. עזרא מעביר מסר לעם שהכול בר תיקון וגורלם תלוי במעשיהם, ואם רק ירצו וישפרו את דרכם, יוכלו להחזיר עטרה ליושנה ולחזור לימי דוד ושלמה. שנזכה גם אנחנו לראות בהחזרת עטרה ליושנה ובגאולה השלמה במהרה בימינו.